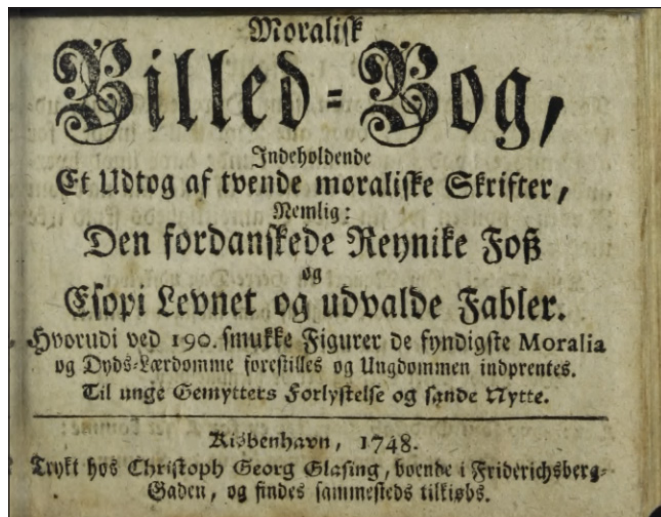

EEN UNIEKE DEENSE 'REYNAERT'-DRUK

PAUL WACKERS

Reynaerts historie is een van de meest succesvolle Nederlandstalige verhalen aller tijden.¹ Het is ontstaan in de periode dat teksten via handschriften werden overgedragen, maar het werd al heel snel na de introductie van de boekdruckers in West-Europa gedrukt, zowel in een proza-adaptatie als in de oorspronkelijke versvorm. Beide drukken zijn gemaakt door dezelfde drukker, Gheraert Leeu, en ze vormen samen het startpunt van een traditie die van het eind van de vijftiende tot diep in de negentiende eeuw in heel Europa te vinden is.² We kennen versies van het verhaal in het Nederlands, het Engels, het Neder- en het Hoogduits, het Frans, het Latijn, het Deens, het Zweeds en het IJslands.

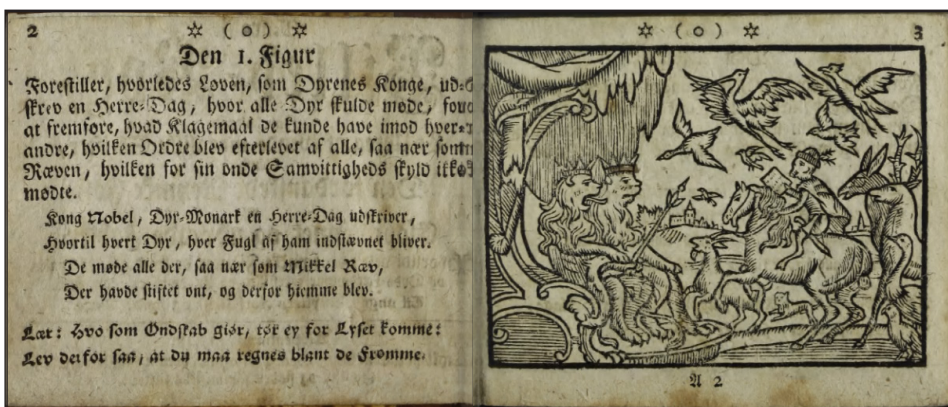
Vrijwel al die versies, in welke taal ze ook geschreven zijn, kennen dezelfde structuur. Het verhaal is verdeeld in hoofdstukken en ieder hoofdstuk bestaat uit een hoofdstuktitel, een illustratie, een deel van de handeling, en ten slotte

Afb. 1. *Moralisk Billed-Bog* (Kopenhagen, Glasing, 1748), titelpagina (ex. Kopenhagen, Det kongelige bibliotek, 14,-336 8°).

een moralisatie. Vrij vaak vinden we ook een samenvatting van het betreffende deel van de handeling, soms in de hoofdstuktitel, soms als een apart onderdeel van elk hoofdstuk. De moralisaties vertonen enorme verschillen, niet alleen naar de inhoud maar ook naar de vorm. In sommige drukken staan alleen enkele regels op het eind. Andere bevatten verscheidene punten met (soms lange) moraliserende opmerkingen en er zijn er ook die zowel moralisaties in de marge als op het eind hebben. Ook in de aard van de illustraties kunnen de verschillen groot zijn. De traditie kent dus een grote variatie, maar tegelijkertijd een zeer stabiele basisvorm.³ Een buitengewoon opmerkelijke en afwijkende realisatie van deze basisvorm vinden we in een Deens boekje uit 1748 dat tot nu toe buiten de overzichten van de Europese Reynaertraditie gebleven is.⁴ Het gaat om: *Moralisk Billed-Bog, Jndeholdende Et Udtog af tvende moraliske Skrifter, Nemlig: Den fordanskede Reynike Fofß og Esopi Levnet og udvalde Fabler. Hvorudi ved 190. smukke Figurer de fyndigste Moralia Og Dyds-Lærdomme forestilles og Ungdommen indprentes. Til unge Gemytters Forlystelse og sande Nytte* (afb. 1).⁵ Het is in 1748 in Kopenhagen uitgegeven door Christoph Georg Glasing.

Dit Deense boek omschrijft zichzelf als een moraliserend platenboek. Het heeft een oblongformaat en op elke opening vindt de gebruiker op de rechterpagina een afbeelding en op de linkerpagina tekst die betrekking heeft op die illustratie (afb. 2). De inhoud is gebaseerd op twee bronnen: de eerste is een verdeenste versie van het verhaal van *Reineke vos*, de tweede een versie van het *Leven en de fabels van Esopus*. Er zijn in West-Europa (in diverse talen) heel veel

Afb. 2. *Moralisk Billed-Bog* (Kopenhagen, Glasing, 1748), eerste opening (ex. Kopenhagen, Der kongelige bibliotek, 14.-336 8°).

boeken verschenen met deze laatste combinatie.⁶ Voor zover ik weet is echter de combinatie van *Leven en fabels van Esopus* met het *Reineke*-verhaal in één band uniek voor deze Deense druk. De twee oorspronkelijke bronnen samen in één band zouden ook een onhanteerbaar dik boek opleveren. Deze Deense combinatie blijft hanteerbaar omdat zij wat de tekst betreft volstrekt rudimentair is. Afb. 2 maakt dat glashelder.

Bovenaan p. 2 staat *Den 1. Figur* gecentreerd en daarop volgt een prozatekst van zes regels die begint met *Forestiller*. Die twee tekstdelen moeten samengenomen worden, want ze betekenen: 'de eerste afbeelding verbeeldt' ... Door de opmaak van *Den 1. Figur* functioneert dit tekstdeel enerzijds als een 'hoofdstuktitel', anderzijds als een standaardonderdeel van de prozatekst waarmee elke tekstpagina opent. In dit geval deelt dat prozadeel mee dat koning Nobel een hofdag bijeengeroepen heeft. Vervolgens vinden we een couplet van vier verzen dat bestaat uit alexandrijnen (versregels van zes jamben). Inhoudelijk herhaalt dat wat in het prozadeel staat, maar op meer poëtische wijze. Ten slotte vinden we een couplet van twee alexandrijnen dat de moralisatie bevat. Het begint met het woord *Laer*, de imperatief van het werkwoord *laere* (= leren). Het maakt duidelijk wat de lezer moet doen, maar het woord komt op elke tekstpagina terug, dus is ook een structurerend signaal, hoewel het tevens onderdeel is van de eerste alexandrijn. Qua functie is *Laer* vergelijkbaar met het kopje *Morael* dat we in de meeste Nederlandstalige Reynaertvolksboeken terugvinden aan het eind van elk hoofdstuk.

De hier beschreven structuur met *Figur*, *Forestiller*-proza, inhoudelijk vers en *Laer*-vers komt in het hele boek voor, ook bij het leven en bij de fabels van Esopus. Voor de fabels ligt dat voor de hand (al krijgt de moraal in de achterliggende traditie geen apart typografisch accent). Voor het *Leven* is het opmerkelijk, omdat de gebeurtenissen uit het leven van Esopus in de achterliggende traditie geen moralisering krijgen. Het is echter absoluut niet moeilijk om die eraan toe te voegen.

In het nu volgende beperk ik me tot het *Reineke*-verhaal omdat ik de traditie van het *Leven en de fabels van Esopus* veel minder goed ken.

De weergave van het *Reineke*-verhaal die we in het *Moralisk Billed-Bog* vinden, is opmerkelijk omdat hij geen verteldelen bevat maar uitsluitend samenvattingen van delen van de handeling. Die vorm komt, zoals al gezegd, als gedrukt boek nergens anders voor, maar is toch niet uniek, want we vinden hetzelfde procedé terug op centsprenten. Dat zijn goedkope, losse bladen waarop tekst en beeld gecombineerd zijn. Er zijn er vrij veel die een verhaal presenteren

Afb. 3. Geschiedenis van Reinaert den vos. Centsprent, Glenisson & Van Genechten, ca. 1856.

via een beperkte reeks plaatjes met twee- of vierregelige onderschriften. Ook het verhaal van Reynaert de vos is enkele malen in deze vorm gepubliceerd.⁷ Omdat het geheel op één blad moest passen, was het aantal afbeeldingen beperkt (16 à 20 maximaal), net als de hoeveelheid tekst. We vinden dus op centsprenten alleen aanduidingen van de inhoud van het verhaal (afb. 3). De presentatie in het *Moralisk Billed-Bog* lijkt op die van centsprenten, maar wijkt daar op twee punten van af. Het boek gebruikt 62 afbeeldingen om het *Reineke*-verhaal te illustreren (en heeft in totaal 190 afbeeldingen) en bevat behalve aanduidingen van de inhoud ook moralen. Gezien de titel waren die laatste zelfs de belangrijkste tekstdelen en door de reductie van het verhaal zelf tot zeer beknopte samenvattingen zijn ze ook een dominanter deel van de inhoud geworden dan in andere Reynaertboeken, want – zoals al aangegeven – alle gedrukte Reynaertboeken bevatten moralisering, ⁸ maar het belang daarvan wordt niet altijd even sterk benadrukt. De oudste Nederduitse Reynke-druk (Lübeck 1498) zegt zelfs op het eind dat iemand die alleen geïnteresseerd is in het verhaal, de moralisaties best kan overslaan.⁹ Het negeren van de moraal kan in het *Moralisk Billed-Bog* ook wel, maar het is evident niet de bedoeling. Van de andere kant heb ik altijd de indruk gehad dat iemand die het Reynaert-verhaal niet kende, het van een centsprent niet zou leren, omdat de beperkte hoeveelheid tekst op die prenten onvermijdelijk gaten in de intrige oplevert en de motivatie voor handelingen überhaupt niet weergeeft. De verhaalinhoud krijgt in het *Moralisk Billed-Bog* 62 stukjes samenvatting en ik denk dat daarmee een redelijk betrouwbare weergave van de hoofdlijn te geven is.

Er is een laatste punt waarin het *Moralisk Billed-Bog* opmerkelijk is en dat is de versificatie. *Reynaerts historie* is geschreven in het Germaanse vierheffingenvers, dat geen vaste metrische structuur kent. De latere traditie in het Nederlands, het Engels en het Frans is in proza. De eerste fase van de Duitse traditie (tot ca. 1700) gebruikt het heffingenvers, net als de eerste Deense bewerking van Herman Weigere uit 1555.¹⁰ Het *Moralisk Billed-Bog* is echter geschreven in alexandrijnen, dus in jamben, en kent daarom wel een vaste metrische structuur. Ook op dit punt is het *Moralisk Billed-Bog* echter niet uniek. Het oudste Europese Reynaertverhaal in jamben is de Latijnse bewerking van Hartmann Schopper uit 1567.¹¹ In het Nederlands zijn jamben daarnaast ook gebruikt door de anonieme auteur van *Den grooten ende nieuwen Reinart de voss* en Segher van Dort gebruikte trocheeën (omgekeerde jamben) voor zijn bewerking uit 1651.¹² En ook in het Deens staat het *Moralisk Billed-Bog* niet alleen. In 1747 had Christoph Georg Glasing, de uitgever van het *Moralisk Billed-Bog*, een Deense

bewerking uitgegeven van Schoppers Latijnse versie (afb. 4).¹³ Die bewerking was, in navolging van het gevolgd voorbeeld, in jamben, en meer specifiek in alexandrijnen. De uitgave bevatte 62 houtsneden die Glasing zelf vervaardigd had naar de houtsneden van Jost Amman die zijn voorbeeldtekst sierden.¹⁴ Ik weet niet hoe de situatie in Denemarken was, maar in Nederland werden in de zeventiende en achttiende eeuw metrische verzen gezien als een teken van goede smaak en beschaving en werd er in de betere kringen neergekeken op het oude heffingenvers. Het lijkt mij aannemelijk dat Glasing met zijn bewerking van Schoppers tekst in alexandrijnen en met nieuwe houtsneden mikte op het betere publiek. En dan wordt het begrijpelijk dat hij snel daarna het *Moralisk*

Afb. 4. *Speculum vitae aulicae* eller den fordanskede *Reynike Fosz* (Kopenhagen, Glasing, 1747), titelpagina (ex. Kopenhagen, Det kongelige bibliotek, Boghist RE 1-10918).

Afb. 5. *Speculum vitae aulicae* eller den fordanskede *Reynike Fosz* (Kopenhagen, Glasing, 1747), begin første hovedstykke (ex. Kopenhagen, Det kongelige bibliotek, Boghist RE 1-10918).

Billed-Bog uitgaf. Voor zo'n soort uitgave zijn de houtsneden de belangrijkste kostenpost en voor zijn eerste tekst had hij ze toch al (vergelijk afb. 2 en afb. 5). Ik neem aan dat nader onderzoek zal uitwijzen dat hij de houtsneden voor het *Leven en de fabels van Esopus* ook al bezat. Dan waren de extra kosten voor het drukken van dit nieuwe boekje beperkt. En door opnieuw de 'sjieke' vorm van versificatie te kiezen kon hij met een relatief geringe investering opnieuw mikken op een redelijk elitair publiek.

Het bovenstaande is niet meer dan een eerste karakterisering van een opmerkelijke getuigenis van Reynaertreceptie. Toch laat die al zien dat de variatie in weergaven van het verhaal in Europa nog groter is dan tot nu toe bekend was. Bovendien wijst het *Moralisk Billed-Bog* er opnieuw op dat in de achttiende eeuw het publiek van het Reynaertverhaal niet alleen uit eenvoudige mensen bestond maar ook personen uit de betere kringen bevatte. Het laat tevens zien dat uitgevers konden investeren in nieuwe verhaalstof en vervolgens konden proberen die investering zo goed mogelijk te gelde te maken. (Glasing maakte een nieuwe serie houtsneden en recyclede die vervolgens.) Hier ligt een mooi veld voor nader onderzoek. Hopelijk krijgt het *Moralisk Billed-Bog* in de toekomst dan ook meer aandacht dan het boekje tot nu toe gehad heeft en wordt dan ook de tekst nader onderzocht. De houtsneden uit het *Reineke*-deel van het *Moralisk Billed-Bog* komen uit een Deense *Reineke*-druk die gebaseerd is op de Latijnse bewerking van Schopper, maar die ook de voorrede van Herman Weigere voor zijn Deense bewerking in heffingenverzen bevat. Weigere baseerde zich op de Rostock-versie van de Nederduitse *Reynke de vos*, Schopper op de Hoogduitse omzetting van die Rostock-versie.¹⁵ De 'ouder' van het *Moralisk Billed-Bog* heeft dus zowel kenmerken van een 'oom' als van een 'neef' uit de traditie. Zou daar in de samenvattingen of de moralen van het *Moralisk Billed-Bog* nog iets van terug te vinden zijn?

NOTEN

1 Zie als introductie op *Reynaerts historie*: Amand Berteloot, 'Reynaerts historie', in: *Tiecelijn 21. Jaarboek 1 van het Reynaertgenootschap*, (2008), 96-121.

2 Zie over de drukken van Gheraert Leeu: Paul Wackers, 'The printed Dutch Reynaert tradition: from the fifteenth to the nineteenth century', in: Kenneth Varty (ed.), *Reynard the fox. Social engagement and cultural metamorphoses in the beast epic from the middle ages to the present*, New York & Oxford, 2000, p. 73-103. Over de West-Europese Reynaerttraditie: Hubertus Menke, *Bibliotheca Reinardiana. Teil I: Die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*, Stuttgart, 1992.

3 Er bestaat geen studie van de nadere indeling binnen de boeken van de Europese Reynaerttraditie, maar een aantal realisaties van het basispatroon wordt vergeleken in Paul Wackers, 'The Reynaert story as a vehicle for intellectual recreation – The case of the Grooten ende nieuwen Reinart de voss', in: *Reinardus*, 26 (2014), p. 198-220.

4 Ik dank Erik Zillen die mij op het bestaan ervan attent heeft gemaakt en mij geholpen heeft bij het doorzien van de tekststructuur.

5 Ik heb gebruikgemaakt van het exemplaar van Det kongelige bibliotek te Kopenhagen (sign. 14,-336 8°). Zie voor de digitale weergave: <http://www5.kb.dk/e-mat/dod/130020700921.pdf>. Deze site is voor het laatst geraadpleegd op 4 juni 2020. Dit geldt ook voor alle volgende te noemen sites.

6 Zie als introductie op het *Leven en de fabels van Esopus*: Anda Schippers, *Middelnederlandse fabels. Genre, collectie, catalogus*, Proefschrift KU Nijmegen, 1995, p. 185-193 (https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/146056/mmubn000001_210332433.pdf) of Hans Rijns en Willem van Bentum (eds.), *Het leven en de fabels van Esopus*, Hilversum, 2016.

7 Zie over Nederlandstalige centsprenten van het Reynaertverhaal: Willy Feliërs, 'Reineke Fuchs in de *Münchener Bilderbogen*', in: *Tiecelijn*, 16 (2003), p. 215-227 en idem, 'De centsprent "Geschiedenis van Reinaert den Vos"', in: *Tiecelijn*, 19 (2006), p. 30-55.

8 'Alle' is niet helemaal juist. De eerste twee Europese Reynaertdrukken, de prozadruk van Leeu en Caxtons *Reynard the Fox*, dat een getrouwe navolging is van Leeus druk, bevatten nog geen moralisaties. Daarna zijn die standaard.

9 Jan Goossens (ed.), *Reynaerts historie – Reynke de vos. Gegenüberstellung einer Auswahl aus den niederländischen Fassungen und des niederdeutschen Textes von 1498*, Darmstadt, 1983, p. 527, sectie 284.

10 Het heffingenvers is in Duitsland overigens ook na 1700 in gebruik gebleven. Het wordt dan aangeduid als Knittelvers. Zie over de Deense bewerking van Herman Weigere: Menke 1992, p. 833.

11 Zie Menke 1992, p. 50-59.

12 Over *Den grooten ende nieuwen Reinart de voss* zie: Wackers 'The Reynaert story as a vehicle for intellectual recreation ...'; en over Segher van Dort: Jozef Janssens en Rik van Daele, *Reynaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus*, Leuven, 2001, p. 121-123.

13 Zie Menke 1992, p. 383-384. Ik heb gebruikgemaakt van het exemplaar van Det kongelige bibliotek te Kopenhagen (sign. Boghist RE 1-10918). Zie voor de digitale weergave: http://www5.kb.dk/e-mat/dod/115408038769_color.pdf.

14 Menke 1992, p. 384.

15 Over de Rostock versie: zie Menke 1992, p. 280-297. Over de Hoogduitse bewerking hiervan: Menke 1992, p. 317-338.